

PATTERNS OF EMOTIONAL VIOLENCE TOWARDS CHILDREN IN BROKEN FAMILIES*

Małgorzata KOWANETZ

Institute of Forensic Research, Cracow

ABSTRACT: In broken families, when parents are fighting for custody or for regulation of contacts with children, the basic pattern of emotional violence towards a child consists in involving it in the conflict between parents. On the basis of analysis of 30 cases, the influence of conflict within a family on the occurrence of emotional disturbances and parental alienation syndrome in children was assessed.

KEY WORDS: Emotional violence towards children; Parental alienation syndrome; Expert opinions in custody cases.

Problems of Forensic Sciences, vol. LVI, 2003, 126–137

Received 2 October 2003; accepted 26 November 2003

In recent years – in research, therapy and the mass media – much importance has been attached to the issue of violence towards children, especially physical and sexual violence. However, in publications concerning problems that occur in broken families, existing disturbances are noted, but they are rarely described in the context of emotional violence towards children. Furthermore, little emphasis is placed on the possibilities of solving them relatively speedily (both legal and psychological aspects).

As a reference point for further deliberations, a definition by Irena Pospiszyl [6] has been accepted. She defines violence as “all non-accidental acts threatening the personal freedom of an individual or contributing to physical and psychological harm of a person, going beyond the boundaries of social norms concerning relations”. This definition includes emotional violence (also termed psychological harming), which encompasses a lack of emotional bond between a child and its parents, psychical rejection of the child by parents, lack of acceptance and constant critical evaluation, unreasonable demands with respect to possibilities, as well as lack of understanding of the psychological needs of a child. The latter phenomenon in broken families manifests itself in the form of involving the child in the conflict between parents. The above forms of violence cause direct harm. Indirect

* Fragment of this article was presented as an oral presentation during 17th International Conference “Violence in Family – Who and Why Maltreats Children”, which took place in Łódź on September 13–16, 2000.

forms of harming include, e.g. overprotection [8]. In recent years parents demonstrating attitudes described above have been referred to as toxic parents [5].

The consequences of emotional violence towards a child have been widely described in the literature and psychologists agree that harming a child has an especially negative influence on its emotional development. Direct reactions of a child to violence are: increased aggression, depressive reactions, low self-esteem, emotional lability, lack of social skills, hostility to people and a strong attachment to custodians. Harmed children often manifest a lack of spontaneity and ease in their behaviour, a lack of a sense of humour, rudeness, cold passivity or constant vigilance [6]. In broken families, disturbances in psychological development manifest especially in emotional and cognitive overconcentration on the family conflict. These children have unsatisfied basic psychological needs: care and support, affiliation and security; they show weakened coping mechanisms in difficult situations (helplessness and powerlessness, regressive behaviours, escape reactions, psychosomatic reactions, feeling of being burdened down), as well as limited interest in social relations. Very often they reveal symptoms of depression, behaviour disturbances and difficulties with elaboration of a proper psychosexual model and a model of proper partner relations [3].

The present article is based on studies conducted at the Institute of Forensic Research during preparation of forensic expert reports for courts. Thirty cases were analysed, in which parents were in the process of divorcing and were fighting for custody of a child, or they had already divorced and legal proceedings were in progress concerning regulation of visiting rights for the parent who had not been granted custody, or concerning a change of direct custodian. In 18 cases, psychological expert opinions were prepared in connection with divorce proceedings; 11 cases concerned regulation of contacts with parents (visiting rights), and 1 case concerned limitation of parental authority. Mothers were custodians to children in 19 cases, in 11 cases – fathers, often supported by grandparents; and in 7 cases children were in the care of both parents. The distinguishing trait of the examined group was the high intensity and duration of the conflict. In most cases (63%), the conflict between parents lasted for over five years, and in 37% of cases, legal proceedings also lasted longer than 5 years. The examined children (37 individuals) were between 2 and 15 years old, the largest group consisting of children aged between 7 and 11 (14 children – 37%) and children at pre-school age (12 children – 32%).

In the examined group, the level of the children's involvement in the parental conflict was assessed, which was the main form of emotional violence towards them. Occurrence of symptoms of the parental alienation syndrome was accepted as a criterion of assessment. According to the author of this

concept, Gardner [2], this syndrome is a disorder manifested by a child, who in an unjust and exaggerated way is involved by the main custodian in devaluation and criticism of the second custodian. Often this behaviour is “egged on” by relatives, who are also involved in this conflict. This syndrome manifests itself in the child’s behaviour in the form of deprecation of the second parent, direct and indirect isolation (from the second parent), uncritical acceptance of accusations levelled against the second custodian by the “loved” custodian, and also inflexibility of attitudes and perception of parents in “black and white” terms. In the analysis, two kinds of factors influencing the development of this syndrome were taken into account. The first thing to be assessed was whether the main custodian resorted to drastic measures to develop negative attitudes in the child towards the partner (emotional blackmail, punishing for positive emotions, presenting the second custodian in an extremely bad light, not allowing meetings) and negative indirect communications (lack of acceptance of any relations, expressing sadness and disappointment when contacts are positive). In the case of the child, on the other hand, we established whether or not there was emotional dependence and (or) anxiety that the only support would be lost (lack of a sense of security).

The obtained results show that in as many as 12 cases (40%), children manifested elements of the parental alienation syndrome, of whom 5 children (13%) to a high degree. These children most often isolated themselves from the second custodian, and adopted the attitudes and opinions of the parent who was the main custodian, and they also manifested inflexible attitudes in assessment of parents.

We also established which of the factors in the parents’ behaviour influencing development of the syndrome occurred most often. It turned out that parents above all manifested reluctance and “distance” towards relations between the child and the second parent, although during psychological examinations they frequently declared they saw a need for such meetings. The second important factor was making contacts impossible (or drastically limiting them) between the child and the second custodian. This occurred in 19 cases (51%). Presentation of the second parent in a bad light occurred with the same frequency. In only one case did the father and grandparents, who co-participated in custody, accept meetings of the child with its mother.

In the studied group, among factors present in a child influencing development of the parental alienation syndrome, we observed both elements (lack of a sense of security and a loyalty conflict) in 8 children (22%). An aggravated lack of sense of security was present in 21 children (57%).

In the analysed group, the degree of emotional disturbances connected with the family situation was also assessed. A three-grade scale was used,

where 0 indicated a lack of disturbances or negligible disturbances, 1 – light or average disturbances, 2 – serious disturbances.

The obtained results show that most of the children (57%) showed light disturbances, and as many as 24% revealed serious emotional disturbances. In those situations where children were most strongly involved in the conflict, they manifested intensified emotional disturbances, most often in the form of depressive reactions, inhibitions, fear, anxiety, overexcitability, aggression, behavioural disturbances, and a feeling of being burdened down by the family situation.

If the attitudes of the main custodian encompassed an accumulation of different elements of involving a child in a conflict, this influenced the occurrence in the child of intensified emotional disturbances. The strongest effect was caused by co-occurrence of limited contacts or lack of contact, presenting the second custodian in an extremely bad light and (or) reluctance and “distance” with respect to any contacts with the second custodian.

Analysing the intensity of emotional disturbances in children in different age groups, we can say that in the youngest children, disturbances in psychological development were not present. In the group of children of preschool age, light and intense disturbances were present to the same degree, whereas among the oldest children, all manifested disturbances – half of this group [4] having serious ones. This result is not surprising. It indicates that the duration of the period when a child is involved in its parents’ conflict also has a significantly negative influence. Furthermore, analysis of the examined group indicates that forms of physical abuse were present sporadically (2 cases); other forms of abuse were not ascertained. The case presented below is an example of the problems described above.

The mother of a girl (Ewelina, 8 years old) filed for divorce after 4 years of marriage. Both parents blamed each other for the breakdown of the marriage, the conflict having begun after the birth of the child. The father of the girl had reservations, above all, concerning the upbringing competencies of the mother: he accused her of neglecting their daughter and home, not attaching much importance to norms of cohabitation, constant social meetings and several day absences from home. Furthermore, in the most recent period, he accused her of abusing alcohol, contacts with a criminal group, prostitution and also corruption and molesting of their daughter by the wife’s friends. These latter accusations were confirmed neither by the police nor by interviews with the guardian nor during the psychological examination. In turn, the mother accused her husband of aggressive behaviour towards her; she stated that he assaulted her several times and abused alcohol. This behaviour led to her moving out and taking a decision to divorce. After about half a year, the father took the girl away without the agreement of the mother. From that time, the father together with her grandmother took care

of her – neither of them allowing contacts with the mother and turning the child against her. In that period, the mother received a court decision regulating her contacts with the daughter, but the contacts were not realised. According to the psychological opinion prepared about one year later, the girl was emotionally attached to both parents, and her preferences changed according to the situation, depending on who she was staying with. The experts also ascertained that the divorce decision was a threat to the correct psychological development of the child, because the divorce proceedings intensified the negative attitudes of the parents towards each other, causing further loss of feeling of security and attachment in the girl. According to the psychologists, custodian possibilities of both parents were comparable. It was emphasised that difficulties in contacts with the mother created by the father and (paternal) grandmother disturbed the psychological development of the girl. In spite of the court decision, the father still made contact impossible between the girl and her mother. After two years, the court dismissed the divorce suit, and granted the mother custody of her daughter; contacts between the girl and her father were also regulated. The father appealed against the verdict, and at the same time still prevented the mother from contacting her daughter. After about half a year, the mother kidnapped her child, hiring workers from a security company for this purpose. For the next few months, the divorce case and also proceedings concerning depriving the father of parental authority, as well as numerous criminal suits filed by both parents were in progress. During this time, the girl was deprived of contacts with her father and his family, but she was present during numerous quarrels provoked by her father, which often required police intervention. When this case was directed to the Institute, the conflict between the parents had been going on for 7 years. The court asked the psychologists whether the divorce decision would negatively influence the emotional development of the girl, and, if it came to it, which of the parents should be the direct custodian and whether the second parent should maintain personal contact with the child. Psychological examinations revealed that the girl manifested serious emotional disturbances such as a feeling of being threatened, unsatisfied needs of security and stabilisation. These disorders remained closely connected with the family situation and assumed the form of the parental alienation syndrome. During psychological examinations at the Institute, a meeting of the girl with her father did not take place as she was terrified of another kidnapping and felt threatened by the quarrels (instigated by the father) between him and her mother. Another important issue was that the emotional disturbances had already been present during the previous examination and they were becoming more intense with time, as the conflict between the parents deepened. So, in this author's view, the conclusion reached by the expert psychologists carrying out the investiga-

tions 3 years earlier that the divorce should not be allowed was not correct. The judge who dismissed the divorce suit based his decision on the aforementioned expert investigation (opinion). In the Institute's opinion it was stated that both parents had similar qualifications and conditions for ensuring advantageous life conditions for the child and stimulating its intellectual development. At the same time, both parents committed very serious mistakes in upbringing – excluding and deprecating the second custodian, and also fostering excessively egocentric attitudes in the daughter. In this situation it was acknowledged that there would be less negative results if the daughter stayed with her mother, because it would not mean yet another change of environment and the need to adapt to it. Taking into account the attitudes of both parents, it was acknowledged that regulation of the girl's upbringing situation would be possible by temporary limitation of parental authority of both custodians and assigning a guardian to supervise the child. At the same time, the need for meetings between the girl and her father was recognised; however, taking into account the threat created by both parents and felt by the girl in connection with these meetings, it was decided that she should receive counselling before them from a specialist, e.g. the psychologist under whose care she was. It would be most beneficial if – after such counselling – these meetings took place in a psychological clinic, where the girl would be under the care of a psychologist.

The results of research presented above as well as the case described show, firstly, what a negative effect involving a child in the parental conflict has on its development. They also have implications for the decisions of psychologists preparing expert opinions and courts, which to a large extent are guided by these opinions (when they make their decisions). Proposals of solutions presented by American psychologists [1] are consistent with the experiences of the author as a forensic expert. Thus, the following measures would be advantageous: temporary limitation of parental authority, supervision by a guardian, individual therapy of a child, conditional leaving of a child with the main custodian together with broadening of contacts with the parent who does not have custody, as well as suggestions for mediation or family therapy focussing on solving of upbringing problems. Currently there are no regulations that would make it possible to force parents to undergo family therapy or send their child for therapy. It seems that within the framework of existing regulations, the possibility of negotiations or mediation – especially the sort directed towards establishing important issues concerning the child and satisfying its basic psychological needs – is only made use of to a small extent. Parents focussing on the legal proceedings and proving one another's mistakes and responsibility for the break-up of their marriage, bypass or do not notice the difficult situation of the child and its needs. In this context, the length of the conflict also has great negative sig-

nificance – sometimes parents even resort to the “tactic” of suggesting further psychological examinations in order to draw out proceedings. How great the significance is to the child of a quick end to the conflict and regulation of its contacts with the second custodian can be seen in studies which emphasize that the process of coping with parents’ divorce can sometimes last as long as ten years, depending on the child’s age [7]. According to Wallerstein’s theory [4], every child that has a parents’ divorce in its family history enters the maturation period with some psychical loading, and dealing with this difficult situation by the child takes place over a few stages. Positive solving requires support from the upbringing environment and the proper establishment of contacts with the peer group.

References:

1. Ackerman M. J., *Clinician’s guide to custody evaluation*, John Wiley & Sons, New York 1995.
2. Czerederecka A., Syndrom odosobnienia od jednego z rodziców u dzieci z rozbitych rodzin, *Nowiny Psychologiczne* 1999, nr 4, s. 5–13.
3. Czerederecka A., Jaśkiewicz-Obydzińska T., The factors neutralising development disorders in children from broken families, [in:] *Psychology, law and criminal justice*, Davies G. [et al., eds.], Walter de Gruyter, Berlin 1996.
4. Farnicka M., Jak sobie poradzić z rozwodem rodziców (według koncepcji Wallerstein), *Problemy Rodziny* 1999, nr 2–3, s. 67–71.
5. Forward S., *Toksyczni rodzice*, Agencja Wydawnicza J. Santorski & Co., Warszawa 1992.
6. Pospiszyl I., *Przemoc w rodzinie*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1994.
7. Wideł E., Wpływ rozwodu na psychospołeczny rozwój dziecka (model Petersona), *Problemy Rodziny* 1995, nr 3, s. 31–34.
8. Wilczak E., Kultys J. A., *Przemoc w rodzinie w świetle badań: wybrane problemy*, *Problemy Rodziny* 1997, nr 5–6, s. 45–53.

FORMY PRZEMOCY EMOCJONALNEJ WOBEC DZIECI W RODZINACH ROZBITYCH*

Małgorzata KOWANETZ

W ostatnich latach, zarówno w badaniach naukowych, działaniach terapeutycznych, jak i mass mediach, dużą wagę przywiązuje się do problemu przemocy wobec dzieci, zwłaszcza przemocy fizycznej i seksualnej. Natomiast w publikacjach dotyczących trudności, jakie występują w rodzinie rozbitej, zwraca się wprawdzie uwagę na występujące w niej zaburzenia, ale rzadko opisuje się je w kontekście przemocy emocjonalnej wobec dzieci. Ponadto zbyt mały nacisk kładzie się na możliwości w miarę szybkiego ich rozwiązywania zarówno w aspekcie prawnym, jak i psychologicznym.

Jako punkt odniesienia do dalszych rozważań przyjęto definicję Ireny Pospiszyl [6], która przemocą nazywa „wszelkie nieprzypadkowe akty godzące w osobistą wolność jednostki lub przyczyniające się do fizycznej, a także psychicznej szkody osoby, wykraczające poza społeczne zasady wzajemnych relacji”. W ramach tej definicji mieści się przemoc emocjonalna (określana również jako krzywdzenie psychiczne), która obejmuje brak więzi emocjonalnej między dzieckiem a rodzicami, psychiczne odrzucenie dziecka przez rodziców, dezakceptację i stałe krytyczne ocenianie, stawianie wymagań nieadekwatnych do możliwości oraz brak zrozumienia potrzeb psychicznych. To ostatnie zjawisko w rodzinach rozbitych ujawnia się przede wszystkim w postaci angażowania dziecka w konflikt między rodzicami. Powyższe formy przemocy mają charakter krzywdzenia bezpośredniego. Natomiast do pośrednich form emocjonalnego krzywdzenia zalicza się np. nadopiekuńczość [8]. W ostatnich latach często rodziców prezentujących opisane postawy określa się jako rodziców toksycznych [5].

Konsekwencje przemocy emocjonalnej wobec dziecka zostały szeroko opisane w literaturze przedmiotu i psychologowie są zgodni co do tego, że krzywdzenie dziecka szczególnie negatywnie odbija się na jego rozwoju emocjonalnym. Bezpośrednią reakcją dziecka na przemoc są: wzrost agresywności, reakcje depresyjne, niska samoocena, labilność emocjonalna, nieumiejętność wchodzenia w relacje interpersonalne oraz wrogość do otoczenia przy jednoczesnym silnym przywiązaniu do opiekunów. Dzieci krzywdzone często przejawiają brak spontaniczności i swobody w zachowaniu, brak poczucia humoru, krnąbrność, postawę zimnego wyczekiwania lub wzmożonej czujności [6]. W rodzinach rozbitych zaburzenia w rozwoju psychicznym ujawniają się głównie w formie zbyt silnej koncentracji emocjonalnej i poznawczej na

* Fragment artykułu był prezentowany jako referat na XVII Międzynarodowej Konferencji „Przemoc w rodzinie – kto i dlaczego znęca się nad dziećmi”, która odbyła się w Łodzi w dniach 13–16 września 2000 r.

konflikcie rodzinnym. Dzieci te mają niezaspokojone podstawowe potrzeby psychiczne: opieki i oparcia, afiliacji i bezpieczeństwa, ujawniają osłabienie mechanizmów radzenia sobie w sytuacjach trudnych (bezradność i bezsilność, zachowania regresywne, reakcje ucieczkowe, reakcje psychosomatyczne, poczucie przeciążenia) a także ograniczone zainteresowanie kontaktami społecznymi. Niejednokrotnie ujawniają symptomy depresji, zaburzenia zachowania i trudności z wykształceniem prawidłowego modelu psychoseksualnego oraz modelu prawidłowych relacji partnerskich [3].

W niniejszym opracowaniu oparto się na badaniach przeprowadzonych w Instytucie Ekspertyz Sądowych w związku z opracowywaniem ekspertyzy psychologicznej na zlecenie sądu. Przeanalizowano 30 przypadków, w których rodzice byli w trakcie rozwodu i walczyli o opiekę nad dzieckiem lub byli już po rozwodzie, a w sądzie toczyła się sprawa o uregulowanie kontaktów dziecka z tym z rodziców, które nie sprawowało bezpośredniej opieki bądź też o zmianę bezpośredniego opiekuna. W 18 przypadkach opinie psychologiczne były sporządzane w związku ze sprawą o rozwód, w 11 przypadkach o uregulowanie kontaktów, a w 1 przypadku o ograniczenie władzy rodzicielskiej. Wobec 19 dzieci opiekę sprawowała matka, w 11 przypadkach ojciec, często wspomagany przez dziadków, zaś w 7 przypadkach dziecko przebywało pod opieką obojwojga rodziców. Badana grupa wyróżniała się ze względu na szczególne nasilenie i czas trwania konfliktu. W większości przypadków (63%) konflikt małżeński trwał ponad 5 lat, a sprawy sądowe w 37% przypadków toczyły się również ponad 5 lat. Wiek badanych dzieci (37 osób) kształtował się od 2 do 15 lat, z tym, że największą grupę stanowiły dzieci w wieku od 7 do 11 lat (14 osób – co stanowi 37%) oraz dzieci w wieku przedszkolnym (12 osób – co stanowi 32%).

W badanej grupie dzieci oceniono stopień zaangażowania ich w konflikt między rodzicami, co było główną formą stosowanej wobec nich przemocy emocjonalnej. Jako kryterium oceny przyjęto występowanie przejawów syndromu odosobnienia od jednego z rodziców (ang. parental alienation syndrom). Według autora tego pojęcia, Gardnera [2], syndrom ten to zaburzenia prezentowane przez dziecko, które w sposób niesprawiedliwy i przesadzony jest angażowane przez głównego opiekuna w dewaluację i krytykę drugiego opiekuna, często dodatkowo podsycane przez członków dalszej rodziny, również zaangażowanej w konflikt. W zachowaniu dziecka syndrom ten przejawia się w formie deprecjonowania drugiego opiekuna, izolowania się bezpośredniego i pośredniego, bezkrytycznego przyjmowania oskarżeń kierowanych przez „kochanego” opiekuna pod adresem drugiego oraz sztywności postaw czy spoztrzegania rodziców w czarno-białych barwach. W analizie uwzględniono dwa rodzaje czynników wpływających na rozwój syndromu. Po pierwsze oceniono, czy ze strony głównego opiekuna występowały takie działania, jak drastyczne formy nastawiania dziecka przez głównego opiekuna w stosunku do partnera (szantaż emocjonalny, kary za okazywanie pozytywnych emocji, przedstawianie w skrajnie niekorzystnym świetle, niedopuszczanie do spotkań) oraz negatywne komunikaty pośrednie (brak akceptacji wobec jakichkolwiek relacji, okazywanie smutku i zawodu w przypadku pozytywnych kontaktów). Natomiast ze strony dziecka ustalono, czy występowało uzależnienie emocjonalne i (lub) lęk przed utratą jedyne oparcia (brak poczucia bezpieczeństwa).

Uzyskane wyniki wskazują, że aż w 12 przypadkach (40%) dzieci ujawniały elementy syndromu odosobnienia, z czego 5 dzieci (13%) w stopniu nasilonym. Dzieci te

najczęściej izolowały się od drugoplanowego opiekuna, przejmowały poglądy i postawy tego z rodziców, pod którego opieką przebywały oraz ujawniały sztywne postawy w ocenie rodziców.

Ustalono również, które z czynników wpływających na rozwój syndromu ze strony rodziców występują najczęściej. Okazało się, że rodzice okazywali przede wszystkim niechęć i dystans wobec relacji dziecka z drugim opiekunem, mimo iż często w trakcie badań deklarowali, że widzą potrzebę takich spotkań. Drugim istotnym czynnikiem było uniemożliwianie lub drastyczne ograniczanie kontaktów dziecka z drugim opiekunem, co występowało w 19 przypadkach (51%). W takim samym stopniu występowało przedstawianie drugiego opiekuna w niekorzystnym świetle. Tylko w jednym przypadku ojciec dziecka i dziadkowie, którzy współuczestniczyli w opiece, ujawniali akceptację spotkań dziecka z matką.

Wśród czynników występujących u dziecka, a wpływających na rozwój syndromu w badanej grupie, u 8 (22%) dzieci wystąpiły obydwa elementy (tzn. brak poczucia bezpieczeństwa i konflikt lojalności). Brak poczucia bezpieczeństwa w stopniu nasilonym wystąpił u 21 dzieci (57%).

W analizowanej grupie oceniono również stopień zaburzeń emocjonalnych dzieci, związanych z sytuacją rodzinną, w skali 3-stopniowej, gdzie 0 oznaczało brak zaburzeń lub zaburzenia nieznaczne, 1 – zaburzenia lekkie lub umiarkowane, a 2 – poważne zaburzenia.

Uzyskane wyniki wskazują, że większość dzieci (57%) ujawniało lekkie zaburzenia, natomiast aż 24% dzieci poważne zaburzenia emocjonalne. W tych przypadkach, gdy dzieci były najsilniej zaangażowane w konflikt, występowały u nich nasilone zaburzenia emocjonalne, najczęściej w postaci reakcji depresyjnych, zahamowania, lęku, niepokoju, nadpobudliwości, agresji, zaburzeń zachowania oraz poczucia przeciążenia sytuacją rodzinną.

Występowanie w postawach głównego opiekuna skumulowanych poszczególnych elementów zaangażowania dziecka w konflikt wpływało na występowanie u niego nasilonych zaburzeń emocjonalnych. Najsilniej oddziaływało współwystępowanie ograniczonych kontaktów lub ich braku, przedstawianie drugiego opiekuna w skrajnie niekorzystnym świetle i (lub) prezentowanie niechęci i dystansu wobec jakichkolwiek relacji z drugim opiekunem.

Analizując nasilenie zaburzeń emocjonalnych dzieci w poszczególnych grupach wiekowych, można stwierdzić, że u najmłodszych dzieci nie występowały zaburzenia w rozwoju psychicznym. W grupie dzieci przedszkolnych w takim samym stopniu występowały lekkie i poważne zaburzenia, natomiast w grupie najstarszych dzieci wszystkie ujawniały zaburzenia, z czego połowa (4 osoby) silne. Wynik ten nie jest zaskoczeniem; wskazuje, że istotnie niekorzystne znaczenie ma również długi okres zaangażowania dziecka w konflikt rodziców. Analiza badanej grupy wskazuje ponadto, że sporadycznie występowały formy przemocy fizycznej (2 przypadki), nie stwierdzono również w badanej grupie występowania innych form przemocy. Przedstawiony poniżej przypadek stanowi przykład opisanych wyżej problemów.

Matka dziewczynki (Eweliny, lat 8) wniosła do sądu sprawę o rozwód po 4 latach małżeństwa. Obydwoje rodzice wzajemnie obciążali się winą za rozpad małżeństwa, a konflikty pojawiły się po urodzeniu się dziecka. Ojciec dziewczynki miał przede wszystkim zastrzeżenia dotyczące kompetencji wychowawczych matki, zarzucał jej zaniedbywanie córki i domu, lekceważenie reguł współżycia, ciągłe spotkania towa-

rzyskie i kilkudniowe nieobecności w domu, ponadto w ostatnim okresie oskarżał ją o nadużywanie alkoholu, kontakty z grupą przestępczą i prostytutkę, a także demoralizowanie i molestowanie seksualne córki przez znajomych matki. Te ostatnie zarzuty nie zostały potwierdzone ani przez policję, ani poprzez wywiady kuratora, ani w trakcie badania psychologicznego. Z kolei matka zarzucała mężowi, że zachowywał się wobec niej agresywnie, kilkakrotnie pobił ją oraz nadużywał alkoholu. Zachowania te doprowadziły do tego, że wyprowadziła się z domu i zdecydowała na rozwód. Po około pół roku ojciec zabrał dziewczynkę bez uzgodnienia tego z matką. Od tej pory dziewczynką zajmował się ojciec i babcia, przy czym obydwój nie dopuszczali do jej kontaktów z matką i nastawiali przeciwko niej. Matka w tym czasie uzyskała wprawdzie postanowienie sądu regulujące jej kontakty z córką, jednak nie były one realizowane. W opinii psychologicznej wydanej po około roku biegli stwierdzili, że dziewczynka jest związana emocjonalnie z obydwójgiem rodziców, a jej preferencje zmieniają się sytuacyjnie, w zależności od tego, z kim przebywa. Jednocześnie biegli stwierdzili, że orzeczenie rozwodu stanowi zagrożenie dla prawidłowego rozwoju psychicznego dziecka, gdyż proces rozwodowy nasilił negatywny stosunek stron do siebie, co wtórnie spowoduje utratę poczucia bezpieczeństwa i przynależności przez dziewczynkę. Możliwości opiekuńcze rodziców według biegłych były porównywalne. Podkreślono, że stwarzane przez ojca i babkę (ze strony ojca) utrudnienia w kontaktowaniu z matką zaburzały rozwój psychiczny dziecka. Mimo zawartej w sądzie ugody ojciec nadal uniemożliwiał kontakty dziewczynki z matką. Po dwóch latach sąd oddalił powództwo o rozwód, przyznał jednocześnie matce opiekę nad córką, ustalone zostały również kontakty dziewczynki z ojcem. Ojciec wniósł apelację od tego wyroku, jednocześnie nadal uniemożliwiał matce kontakty. Po około pół roku matka porwała dziecko, wynajmując w tym celu pracowników firmy ochroniarskiej. Przez następnych kilka miesięcy toczyła się sprawa o rozwód, o pozbawienie ojca władzy rodzicielskiej, a także liczne sprawy karne wnoszone zarówno przez matkę, jak i przez ojca. W tym czasie dziewczynka była pozbawiona kontaktów z ojcem i jego rodziną, była natomiast obecna przy licznych awanturach, którymi prowokował ojciec i w których często interweniowała policja. Gdy sprawa trafiła do Instytutu, konflikt między rodzicami trwał 7 lat. Sąd zwrócił się do biegłych psychologów z pytaniem, czy orzeczenie rozwodu będzie negatywnie wpływać na rozwój emocjonalny dziewczynki, ewentualnie które z rodziców powinno sprawować bezpośrednią opiekę i czy drugi z rodziców powinien utrzymywać osobisty kontakt z dzieckiem. Badania psychologiczne wskazywały, że dziewczynka ujawniała poważne zaburzenia emocjonalne w postaci poczucia zagrożenia, niezaspokojonych potrzeb bezpieczeństwa i stabilizacji. Zaburzenia te pozostawały w ścisłym związku z sytuacją rodzinną i miały formę syndromu odosobnienia od ojca. W trakcie badań w Instytucie nie doszło do spotkania dziewczynki z ojcem, gdyż ujawniała ona paniczny lęk przed kolejnym porwaniem oraz poczucie zagrożenia w związku z wywoływanymi przez niego awanturami z matką. Istotne również było to, że zaburzenia emocjonalne występowały już w czasie poprzedniego badania, a z czasem narastały, gdyż pogłębił się konflikt między rodzicami. Tak więc, zdaniem autorki, błędny był wniosek biegłych psychologów przeprowadzających badania 3 lata wcześniej, że udzielenie rozwodu jest niewskazane, a opinią tą kierował się sąd oddalając pozew. W opinii Instytutu stwierdzono, że obydwój rodzice mieli podobne warunki i kwalifikacje do zapewnienia dziecku korzystnych warunków bytowych i stymulowania jej rozwoju intelektualnego. Jed-

nocześnie obydwójce popełniali jednak bardzo poważne błędy wychowawcze w postaci eliminowania i deprecjonowania drugiego opiekuna a także kształtowania u córki nadmiernie egocentrycznej postawy. W tej sytuacji uznano, że mniej negatywne skutki odniesie pozostawienie dziewczynki pod opieką matki, gdyż nie będzie się wiązało z kolejną zmianą środowiska wychowawczego i koniecznością przystosowania do niej. Wobec postaw prezentowanych przez obydwójce rodziców uznano, że uregulowanie sytuacji wychowawczej dziewczynki jest możliwe poprzez czasowe ograniczenie władzy rodzicielskiej obydwójga opiekunów i wyznaczenie nadzoru kuratora. Jednocześnie wskazano na potrzebę wyznaczenia spotkań dziewczynki z ojcem; biorąc jednak pod uwagę zagrożenie, jakie stwarzali obydwójce rodzice i jakie dziewczynka odczuwała w związku z tymi spotkaniami, uznano, że powinna ona zostać przygotowana do kontaktów przez specjalistę, np. psychologa, pod którego opieką pozostawała. Najkorzystniej byłoby, gdyby po takim przygotowaniu spotkania w początkowym okresie odbywały się na terenie poradni psychologicznej, gdzie korzystałaby z pomocy psychologa.

Przedstawione wyżej wyniki badań i opisany przypadek wskazują, po pierwsze, jak negatywnie na rozwój dziecka wpływa angażowanie go w konflikt rodziców. Implikują jednocześnie sugestie dotyczące decyzji psychologów wydających opinie, jak również sądu, który w dużym stopniu kieruje się tymi opiniami, wydając konkretne postanowienia. Propozycje rozwiązań, przedstawiane przez psychologów amerykańskich [1], są zgodne z doświadczeniami autorki jako biegłego. Tak więc korzystne byłoby czasowe ograniczanie władzy rodzicielskiej rodziców, nadzór kuratora, terapia indywidualna dziecka oraz warunkowe pozostawianie dziecka u głównego opiekuna z rozszerzonymi kontaktami z tym z rodziców, które nie sprawuje bezpośredniej opieki oraz zalecanie mediacji lub terapii rodzinnej ukierunkowanej na rozwiązywanie problemów wychowawczych. Obecnie brak jest przepisów, które umożliwiłyby zobligowanie rodziców do przeprowadzenia terapii dziecka lub też terapii rodzinnej. Wydaje się, że w ramach obowiązujących przepisów w małym stopniu wykorzystywana jest możliwość mediacji lub negocjacji, zwłaszcza ukierunkowanych na ustalenie istotnych spraw dotyczących dziecka i zaspokojenia jego podstawowych potrzeb psychicznych, gdyż rodzice skoncentrowani na sprawie sądowej i wzajemnym udowadnianiu sobie błędów i winy za rozpad małżeństwa, pomijają lub nie dostrzegają trudnej sytuacji dziecka oraz jego potrzeb. W tym kontekście istotne, negatywne znaczenie ma również długi okres trwania konfliktu, przedłużanie procesu sądowego nawet poprzez proponowanie przez rodziców kolejnych badań psychologicznych jako forma „taktyki” w procesie. A jak duże znaczenie ma dla dziecka szybkie rozwiązanie konfliktu i uregulowanie jego kontaktów z drugoplanowym opiekunem, wskazują badania, które podkreślają, że radzenie sobie przez dzieci z rozwodem rodziców trwa niekiedy, w zależności od wieku dziecka, nawet 10 lat [7]. Według koncepcji Wallerstein [4] każde dziecko, które ma w historii rodziny rozwód rodziców, w okresie dojrzewania wejdzie z pewnym obciążeniem psychicznym, a upórnię się przez dziecko z tą trudną sytuacją przebiega w kilku etapach, zaś pomyślne jej rozwiązanie wymaga wsparcia ze strony środowiska wychowawczego i prawidłowego nawiązania kontaktów z grupą rówieśniczą.